

Nacionalne konsultacije sa lokalnim zajednicama o Inicijativi za osnivanje REKOM

14. septembar 2010.
Podgorica, Crna Gora

PROGRAM

09:45-10:00	Registracija
10:00 -10:30	Otvaranje skupa i uvodna obraćanja Daliborka Uljarević, izvršna direktorka, Centar za građansko obrazovanje Tarzan Milošević, predsjednik opštine Bijelo Polje Vladimir Mračević, potpredsjednik opštine Herceg Novi
10:30 – 11:00	Zašto REKOM? Dragoljub Duško Vuković, PCNEN, član Koalicije za REKOM
11:00 – 11:30	Predstavljanje Nacrta statuta REKOM Tea Gorjanc Prelević, Akcija za ljudska prava i članica Radne grupe za izradu Statuta
11:30 – 12:00	Pauza
12:00 – 14:00	Diskusija Moderator: Duško Vuković
14:00 – 14:15	Zaključne riječi Daliborka Uljarević, Centar za građansko obrazovanje (CGO)
14:15-15:30	Ručak

UČESNICI

1. Sergej Sekulović, odbornik Skupština Opštine Podgorica, Crna Gora,
2. Anka Vukićević, odbornica Skupština opštine Nikšić, Crna Gora,
3. Đorđije Vukčević, administrator u opštini Kotor, Crna Gora,
4. Dražen Petrić, Demokratski centar, Bijelo Polje, Crna Gora
5. Milos Žižić, opština Nikšić, Crna Gora,
6. Predrag Vujčić, opština Nikšić, Crna Gora,
7. Rade Jokić, Skupština opštine Nikšić, Crna Gora,
8. Zdenka Popović, SNP, Podgorica, Crna Gora,
9. Slavko Vukčević, DPS Podgorica, Crna Gora,
10. Ivana Tatar, opština Cetinje, Crna Gora,
11. Vujica Lalić, odbornik, Skupština opština Nikšić, Crna Gora
12. Branislav Danjević, opština Nikšić, Crna Gora,
13. Milica Radonjić, opština Nikšić, Crna Gora,
14. Braho Adrović, potpredsjednik opštine Berane, Crna Gora,
15. Svetlana Gašević, opština Bar, Crna Gora,
16. Milojka Glisić, opština Bar, Crna Gora,
17. Branko Bulatović, SNP Bar, Crna Gora,
18. Tea Gorjanc Prelević, Akcija za ljudska prava, Podgorica, Crna Gora,
19. Muhamed Gokaj, odbornik, Gradska opština Tuzi, Crna Gora, i
20. Vaselj Sinishtaj, odbornik, Gradska opština Tuzi, Crna Gora,
21. Petar Djukanović, Centar za građansko obrazovanje, Podgorica, Crna Gora,
22. Snežana Kaluđerović, Podgorica, Crna Gora,
23. Tarzan Milošević, gradonačelnik opštine Bijelo Polje, Crna Gora,
24. Duško Vuković, PCNEN, Podgorica, Crna Gora,
25. Vladimir Mračević, potpredsjednik opštine Herceg Novi, Crna Gora,
26. Dragan Ivanović, opština Podgorica, Crna Gora,
27. Miladin Mitrović, gradonačelnik opštine Mojkovac, Crna Gora.

Mediji:

1. Danka Novović, Antena M
2. Bojana Mališić, Radio CG
3. Gordana Djuračić, Pro Tv
4. Danijela Lasica, Tv Vijesti
5. Ljubica Milićević, Mina
6. Milanka Sredanović, TVCG
7. Srdjan Janković, RSE
8. Predrag Vučinić, In Tv
9. Brano Mandić, Vijesti
10. Irena Jovanović, Pobjeda
11. Atlas TV
12. MBC tv

Transkript audio zapisa

Daliborka Uljarević; Dobar dan svima. Izvinjavam se na malom kašnjenju, čekali smo da se sve kolege okupe. Neki od njih su putovali jutros dosta dugo, a posebno naši uvaženi gosti koji će i otvoriti ovaj skup. Prije nego što njima dam riječ, ja bih htjela vrlo kratko da vam se obratim. Poštovani gradonačelnici, odnosno gradonačelnice i potpredsjednice opštine, predstavnici lokalnih zajednica i medija, želim da vas pozdravim ispred Koalicije za uspostavljanje regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava na području bivše Jugoslavije. Inicijativa za REKOM je do sada najveći regionalni napor da se proces suočavanja sa prošlošću izvede na način koji će poštovati žrtve i njihovu patnju i ona dolazi iz civilnog društva za razliku od brojnih inicijativa koje su dolazile sa različitih nivoa i imale različite uspjehe. Mi vjerujemo da je ona potreba naših građana zarad zajedničke budućnosti i da teži zadovoljenju pravde i minimiziranju zloupotrebe, kojom se godinama nakon počinjenih zločina, žrtve iznova viktimiziraju. Meni je takođe veliko zadovoljstvo da kažem da je ova inicijativa zapravo formalno i počela u Podgorici u maju 2006. godine i od tada je bilo preko 100 skupova na kojima smo razgovarali o potrebi uspostavljanja REKOM-a, karakteristikama tog tijela i zašto je bitna baš ova regionalna dimenzija. Vjerujem da je i vaše današnje prisustvo ovdje izraz podrške ovoj Inicijativi ili makar zainteresovanosti da se sa njom pomnije upoznate. Naša je želja da uzmete učešće u njenom kasnijem oblikovanju, odnosno prije nego što ona zvanično dođe do parlamenata ili vlada država regiona, mi želimo da što širi krug građana iz regiona učestvuje i da svoje sugestije i komentare i doprinos da je svi osjetimo kao zajedničku inicijativu. Mi smo svjesni da je to jedan vrlo ambiciozan i zahtjevan zadatak, ali vjerujemo da bez obzira na razlike koje postoje među zainteresovanim stranama u regionu, pa i među nama, jer ovdje su ljudi vrlo različitih političkih uvjerenja, ali ste se ipak odazvali da razgovaramo o jednom pitanju koje smo procijenili kao podjednako važno za našu državu, kao i za sam region. Da se zajednički imenitelj definiše i da se utvrde činjenice o ratnim zločinima, žrtvama i odgovornima i da, na taj način, idemo ka zadovoljenju pravde. Ali, što je još važnije za sve nas, prevenciji nekih budućih događaja, odnosno konačnoj stabilizaciji regiona, njegovoj punoj demokratizaciji i evropeizaciji. Da bi prekinuli začarani krug etničkih interpretacija kojom svaka od država ili nacija govori samo o svojim žrtvama, u kojoj su počinioi najstrašnijih djela u nekim sredinama heroji, nama je potreban ovaj regionalni odgovor. Potrebna nam je i vaša podrška kao onih koji su ne samo u stalnoj komunikaciji sa građanima već su u značajnoj mjeri i donosioci odluka i kreatori politika na lokalnom nivou. Nadam se da ćemo zajedničkim naporom učiniti da se uspostavi sistem institucionalnog učenja, da se naše institucije demokratizuju i razvijaju u skladu sa međunarodnim standardima. Preduslov tome je u stvari odgovorno suočavanje sa budućnošću i zajedničko saznanje o činjenicama o našoj prošlosti.

Mi smo birajući govornike koji će otvoriti ovaj skup pokušali da izvučemo određene dobre prakse koje doprinose ovom procesu i u ovom trenutku. I u tom kontekstu meni je izuzetno zadovoljstvo što je sa nama danas gospodin Tarzan Milošević, predsjednik Opštine Bijelo Polje. Opštine koja je i sama dobila svojevremeno nagradu za toleranciju. I koji je po svjedočenjima svojih kolega iz različitih struktura, čovjek koji je uspio naći zajednički jezik prilikom donošenja važnih odluka u upravljanju ovim gradom. Mi vjerujemo da su to modeli dobrih praksi, koje vrijedi predstaviti i koje mogu doprinijeti oblikovanju naše inicijative. Izvolite gospodine Miloševiću.

Tarzan Milošević: Zahvaljujem se gospođici Uljarević na ovako finom uvodu. Želim sve da vas pozdravim i zadovoljstvo mi je što sam pozvan. Dolazim iz Bijelog Polja i mnogo sam ponosan da kažem da je Bijelo Polje oduvijek bio grad tolerancije, dobrog multietničkog i multinacionalnog sklada i dobrog razumijevanja ljudi. Sa ponosom mogu da kažem da čak i za vrijeme Drugog svjetskog rata, od '41. do '45. godine, nismo imali, uslovno da kažem, ni jedno međunacionalno ubistvo, što može da posluži, u samom gradu kao odličan primjer suživota ljudi. Meni nije bilo teško da tu tradiciju samo nastavim i da sa ljudima, koji su vodili opštinu pokušamo da taj multietnički i multinacionalni sklad podignemo na veći nivo. Koliko smo u tome uspjeli možda najbolje mogu da sude samo građani našega grada.

Kada sam pozvan na ovaj skup razmišljao sam šta to danas treba da kažem, ono što se meni čini značajnim. Ja sam izdvojio nekoliko segmenata – zajednička nam je obaveza da ono što nam se desilo u prošlosti ne zaboravimo, a da se svi zajedno okrenemo budućnosti. Prošlost i ono što je ružno bilo, da nam bude opomena i sjećanje za sve u budućnosti. Ovo što je od izuzetnog značaja, što se tiče samog REKOM-a, je ono što sam ja razumio da je obaveza da suočavanje sa prošlošću podrazumijeva regionalni pristup, koji uvažava i razumije istorijski i politički kontekst u kojem su ratni zločini počinjeni. Drugim riječima, sami zločini se shvataju kao regionalni i što se odnosi na nadu za istinsko regionalno pomirenje. Zajednička nam je obaveza i da se čuje glas onih koji su bili najviše ugroženi i da se proizvede saosjećanje kod šire javnosti. Ali bi bilo izuzetno značajno izgraditi i dobru bazu podataka, koja bi spriječila manipulaciju brojkama i pomoći tužilaštvima u prikupljanju dokaza i radu sa svjedocima, te pomoći u potrazi za nestalima i postaviti temelje za bolje razumijevanje i toleranciju među bivšim neprijateljima. Takođe, zajednička nam je obaveza da uključimo lokalnu zajednicu i sve segmente civilnog društva, lokalne organizacije za ljudska prava, pojedince i stručnjake ako želimo dugoročni uspjeh. Logično je da najviše institucije u državi prihvate komisiju kao zvanično tijelo, jer ako ostane bez zvanične podrške malo je vjerovatno da će komisija imati široki politički i društveni uticaj.

Obaveza je svih nas da kažemo da je ono što je učinjeno pogrešno. Zašto je pogrešno i zašto se nikad ne smije desiti. Dovoljno je vrijedan uspjeh što će komisija održati sjećanje na zločine iz prošlosti u mislima javnosti i državnih zvaničnika. A zajednička nam je obaveza, svih u regionu, da mirnim putem krenemo naprijed na političkom planu. Za sve zemlje bivše Jugoslavije veoma je važno preći na novu političku praksu koja jasno oduzima legitimitet nasilju, netoleranciji i

etničkom neprijateljstvu kao normalnom načinu vođenja politike. Tek tada ćemo moći početi da govorimo o demokratskoj konsolidaciji i pomirenju na Balkanu. Ono što ja mogu da kažem kao predsjednik opštine iz Bijelog Polja je da ćemo mi dati punu podršku ovom projektu i da ćemo učestvovati u svemu što bude pozitivno u razotkrivanju činjenica i zločina iz prošlosti. Mislim da nam je to zajednička obaveza, ljudi koji su na vlasti i civilnog sektora.

Daliborka Uljarević: Sa nama je danas potpredsjednik Opštine Herceg Novi gospodin Mračević. I ono što je takođe važno, što mislim i da ova inicijativa pokazuje, da je to jedna od tema koja ide prosto iznad onih klasičnih crnogorskih podjela i da o ovome mogu da pričaju i opozicija i vlast sa, čini mi se, prilično sličnog ako ne i identičnog stanovišta.

Vladimir Mračević: Dame i gospodo. Sa zadovoljstvom, izražavam veliku zahvalnost organizatoru što je na današnji skup pozvao Opštinu Herceg Novi. Prije svega da se izvinim, u ime predsjednika opštine koji zbog današnjeg skupštinskog zasjedanja nije u mogućnosti da prisustvuje.

Pretpostavljam da Herceg Novi nije slučajno izabran da se pojavi na ovom skupu, jer je upravo taj grad, multietnički grad u kome se oduvijek skladno živjelo, kroz suživot brojnih nacionalnosti i konfesija, koji su se međusobno uvažavali i cijenili i upravo na taj način baštinili jedan prirodan sklad primorskog, mediteranskog duha kojeg danas i mi baštinimo u našem ponašanju. Upravo kroz odrastanja, koje imamo i koje nam pruža takva sredina, mi se na neki način lakše približavamo ovoj temi i lakše možemo da prepoznamo značaj ove inicijative, koja osuđuje sve zločine koji su bili na ovim prostorima. Upravo mislim da je najveći broj zločina u bliskoj prošlosti nastao motivisan nacionalnom netrpeljivošću. Mislim da podjednako treba osuditi i one koji su skloni da pravdaju zločine učinjene po tom osnovu. Ne postoji ni jedan nacionalni interes koji može da opravda bilo kakav zločin. Mislim da ne postoji ni jedan nacionalni interes koji je vrijedan jednog ljudskog života. Upravo kroz ovu inicijativu i kroz saopštavanje činjenica o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava, mi stvaramo put za našu budućnost i vjerujem da ćemo i danas kroz našu diskusiju napraviti nekoliko koraka naprijed i sigurni smo da do ovakvih zločina više neće doći. Ova inicijativa ne prepoznaje granice i svoj značaj i ideju upravo dobija kroz potvrdu broja organizacija i pojedinaca koji su joj se pridružili. Ona treba da dobije podršku svih društvenih struktura i javnosti u sredinama u kojima su se ova dešavanja u prethodnom periodu dešavala. Upravo u tom smislu mi ne treba da dozvolimo da se takve stvari ponovo dogode. suočavanjem sa našom prošlošću, mi stvaramo našu budućnost. Siguran sam da smo na pravom putu i da ćemo upravo na primjeru Herceg Novog dati doprinos ovoj inicijativi. Ja vas sve srdačno pozdravljam i još jednom velika zahvalnost organizatoru što smo kao Opština Herceg Novi imali priliku da uzmemo učešća u ovoj raspravi.

Dragoljub Vuković: Već sam kratko imenom i prezimenom predstavljen da dolazim iz jednog on-line medija, ali to je manje važno. Ja sam neko ko se 30 i kusur godina profesionalno bavi novinarstvom i sebe doživljavam kao nekoga ko je hroničar svih ovih zbivanja o kojima je danas potrebno, odnosno i danas i sutra i prekosutra potrebno utvrđivati nanovo činjenice. Mogu vam

kratko samo reći da osim ovoga da sam kao pojedinac član Koalicije za REKOM, da me je na takvo nešto motivisao osjećaj moralne odgovornosti, jer ja nisam bio u prilici da donosim političke odluke, pa nisam mogao da utičem na događaje na prostoru naše bivše zajedničke domovine. Nisam bio u prilici, na sreću, ni da uradim nešto što je moglo da me svrsta u one koji bi mogli krivično odgovarati. Činio sam onoliko koliko sam kao profesionalac novinar i kao građanin mogao da se neke stvari eventualno preduprije, ali uprkos tome imam naglašen osjećaj moralne odgovornosti za sve ono što se dešavalo i čini mi se da se kroz ovaj angažman na neki način iskupljujem ili vraćama dio tog duga.

Ljudske zajednice povremeno, na žalost, upadaju u periode varvarstva, koji traju kraće ili duže i u kojima se neki uobičajeni civilizovani poredak potpuno poremeti i u tim periodima strada veliki broj ljudi, najčešće su to nevini i ono što mi zovemo nejač, civilno stanovništvo, žene, djeca, starije osobe. I na žalost, čine se manji ili veći zločini, iako je svaki zločin veliki i strašan. Naravno, svaka ljudska zajednica ima potrebu poslije tog pada u varvarstvo, divljaštvo, kako god hoćete, da se ponovo vrati, da bi preživjela, da se vrati nekim normalnim načinima življenja, da se vrati onome što čini, odnosno nekoj armaturi pravnoj i etičkoj, koja toj zajednici pomaže da preživi i nastavi normalan život. Da bi se iz tog perioda varvarstva vratili ponovo u civilizovani poredak važno je da zajednica uradi nekoliko stvari. Važno je da one koji su krivično odgovorni izvede pred lice pravde, da utvrdi krivičnu odgovornost. Važno je da zajednice utvrde i političku odgovornost za ono što se desilo, zbog čega se nešto desilo, je li postojala alternativa, je li to bilo zaista nešto što se nije moglo izbjeći ili je to zavisilo od političkih odluka ili političke konstalacije u određenim društvima, pa i u okruženju ako hoćemo da idemo dalje. I ono što je takođe važno je da se ispriča priča o tom periodu varvarstva.

Mi pripadamo svi, bez obzira iz koje sredine u Crnoj Gori dolazili, pripadamo manje-više jednom tradicionalnom društvu ili smo pripadali, negdje i nosimo dosta toga genetskog materijala, gdje se kroz epsku narodnu poeziju pričalo o događajima, koji su se dešavali u vremenima sukoba na ovom našem prostoru. I dio tog što je neko pamćenje ili je pretočeno kroz literaturu o tim događajima počiva na faktografiji, ali dio toga počiva i na lažima, polulažima, legendama, mitovima itd. Priča koju treba ispričati o ovom periodu koji je u fokusu naše pažnje je priča koja mora počivati na faktografiji. I to je jedna od stvari koja je jako važna.

Ono što je, takođe, važno je ko su junaci ove priče koju treba ispričati. Glavni junaci priče oko krivične odgovornosti su oni koji su odgovorni za ovo što se desilo ili se kroz te procese utvrđuje njihova odgovornost. Oni na neki način, imajući u vidu prirodu modernih medija koji su senzacionalistički, tabloidni itd, ti ljudi koji su osumnjičeni, optuženi i koji su na kraju osuđeni za krivična djela postaju na neki način junaci ili ih tako masovni mediji tretiraju. REKOM pokušava da žrtve dovede u fokus i da kroz te ljude ili ljude koji su bliski žrtvama, njihove najbliže, da osvjetli ovaj period. Jer se jedino iz perspektive žrtve može shvatiti, to je sad moje lično mišljenje, sva dramatika i dubina pada jednog društva i jedne zajednice u ovom periodu varvarstva.

Vi ste već dobili, koliko vidim, prilično materijala o tome da ćete imati relevantan odgovor na pitanje zašto REKOM i šta se do sada u nekoj hronologiji već dešavalo. Moguće da je većina vas, ili ne znam koliko vas, već pratilo to, jer je bilo u medijima dovoljno informacija o tome ali bih želio sad da zajedno prođemo kroz nekoliko važnih stvari, odnosno da se podsjetimo za one koji su već ranije znali, da bismo mogli kasnije kroz diskusiju budemo aktuelniji.

Inicijativa REKOM je inicijativa regionalne koalicije nevladinih organizacija, znači organizovanih dijelova civilnog društva, pojedinaca i pojedinki, i asocijacija, odnosno udruženja žrtava na prostoru bivše Jugoslavije. Ovaj današnji sastanak je dio konsultativnog procesa koji je vođen na čitavom prostoru bivše Jugoslavije, kao dio lokalnih konsultacija. Znači sa lokalnim zajednicama ili predstavnicima lokalnih zajednica ili određenih profesija, profesionalnih grupa ili društvenih grupa. A postojale su i takozvane regionalne konsultacije, gdje su se na određene teme skupljali predstavnici različitih zajednica i grupa ljudi sa prostora čitave bivše Jugoslavije.

Čitava inicijativa je promovisana 9. maja prije dvije godine, i to u Podgorici. Postoji pet ciljeva, koji su se kroz ovaj proces željeli postići. Znači, stvaranje jasne platforme za žrtve i civilna društva da govore o svojim potrebama i obavezamao počinjenim nepravdama u prošlosti. Dalje, jačanje podrške da bi Inicijativa REKOM bila prihvaćena od društava i relevantnih političkih institucija u državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije. Da se izgradi model REKOM-a kao regionalne komisije, koja bi utvrđivala činjenice o svim vrstama zločina i kršenjima ljudskih prava na prostoru bivše Jugoslavije kako bismo mogli da osvjetlimo ovaj period varvarstva o kome sam govorio na samom početku. Sledeći cilj je bio da se pokrene debata u lokalnim zajednicama i uspostavi komunikacija između različitih društvenih grupa o svemu što se dešavalo u prošlosti. Važan je dijalog kako bi se radi prevazilaženja traumatičnog iskustva koji smo svi imali, jer smo na različite načine bili uključeni u te događaje, ili direktno ili indirektno, preko svojih najbližih itd. I peti cilj je stvaranje klime za promjene društvenog odnosa prema žrtvama i, što je važno, podsticanje saosjećanja. Pogotovu saosjećanja prema onima koje smo do juče doživljavali kao protivnike, kao neprijatelje. Ta osjećanja iskazujemo lako prema najbližima, prema pripadnicima svoje etničke grupe ili političke zajednice kakva je država itd, ali je teško da pređemo taj prag i da počnemo saosjećati sa onima koji su nam ni rod, ni pomozi bog, što bi narod rekao. U ovom dijelu sam negdje odgovorio i to je doduše više moja lična perspektiva zašto REKOM? Ono što je, na neki način, standardizovano u čitavoj Koaliciji to je da jedna ovakva komisija na regionalnom nivou može da preduprijedi da ono što se dešavalo dođe do generacija koje dolaze kao vjerodostojna istina o prošlosti. Da ne dođe neka poluistina, da polulaž ili mitovi i legende, koje zajednicama neće pomoći nego će im odmagati da nastave normalnu budućnost i da funkcionišu kao civilizovana društva, koja mogu da poštuju druge, ali prije svega da imaju snažan osjećaj samopoštovanja.

Zašto REKOM? Upravo iz jednog od ciljeva proizilazi da se ustanovi platforma, koja bi pomogla da se čuje glas žrtava, jer su žrtve u fokusu ove čitave priče i ove Inicijative. I da se podstakne javnost na saosjećanje, rekao sam, posebno onima koje smo do juče doživljavali kao nekoga ko je drugi, ko je neprijatelj ili je potencijalni neprijatelj. Takođe, regionalna komisija

može da uradi nešto što je također važno, pogotovu može biti važno za nešto što će generacije koje dolaze imati možda potrebu da preispituju to nasljeđe. Ali, da bi se preispitalo nasljeđe mora se prvo ustanoviti faktografija, mora se jasno znati ko je i od koga stradao, ko je i gdje stradao, zbog čega je neko stradao. Hronologiju događaja i zločina, može jedino utvrditi jedno ovako tijelo, jedna ovakva komisija. To je važno da se ne bi manipuliralo brojkama. Mi stariji se sjećamo koliko se, pa još uvijek se manipuliše brojkama oko žrtava iz Drugog svjetskog rata na pojedinim područjima. Neko govori se da ih je bilo toliko, neko govori da ih je bilo manje itd. To je uvijek dobar, zgodan materijal za manipulaciju pogotovo u periodima kad raste netrpeljivost unutar neke zajednice ili između država itd. Takođe, ovakva misija može da pomogne tužilaštvima za ratne zločine da obezbijede nedostajuće dokaze, obezbijedjući svjedoke, stvarajući atmosferu da se može svjedočiti bez bojazni da bi se to moglo zloupotrijebiti ili da bi mogao neko stradati zbog toga što svjedoči o zločinima. Takođe, ovakva komisija može da pomogne već postojećim komisijama, koje utvrđuju činjenice o nestalima i masovnim grobnicama koje postoje, nažalost, na većem dijelu prostora bivše nam zajedničke domovine. I naravno može da stvori atmosferu koja će pomoći razumijevanju i toleranciji i uspostavljanju dostojanstva žrtava, a ja bih rekao i uspostavljanju dostojanstva čitavih društava. Da bismo mogli da izrazimo saosjećanje sa drugima moramo imati i osjećaj samopoštovanja. Znači treba nam vratiti svima samopoštovanje, a kroz neki proces ajde da uslovno kažem možda i nekoga pokajanja i nekog osjećaja prevladavanja duga koji nismo uradili. Ono što sam ja rekao oko moralne odgovornosti da svi dolazimo u fazu kada ćemo moći da živimo normalnije, odnosno da živimo nekim životom koji nas kao ljudska bića, je li, čini normalnim za komunikaciju između sebe i drugih. Eto ja sam se bio zaletio misleći da ću govoriti kako je po ovom dnevnom redu bilo pola sata. Kasnije ću se uključivati kroz moderaciju.

Tea Gorjanc Prelević: Informaciju koju ste ovde čuli je podsećanje na skup, koji je održan u Podgorici ima četiri godine sa udruženjima žrtava. Čuli ste da je na tom skupu prvi put promovisana ova Inicijativa što je jedan formalni način, vrlo tačan način, da se kaže da su zapravo žrtve pre četiri godine sa prostora bivše Jugoslavije na sastanku u Podgorici prvi put zajednički, onako iz punog srca podržale ovu Inicijativu. Nikada neću zaboraviti trenutak, koji ja lično smatram istorijskim, a takvim ga smatraju i predstavnici dva udruženja žrtava sa Kosova, kada su udruženja predstavnika žrtava srpske nacionalnosti i udruženja predstavnika žrtava albanske nacionalnosti sa Kosova jedni drugima izrazili žaljenje zbog strahota i zločina koje su obe strane preživele. Tog trenutka sam ja apsolutno postala uverena u to da ovo što radimo ima smisla i da ne samo zbog moje dece, nego verujte i zbog mene, zbog onoga što sam ja preživela i godina koje smo na neki način svi zajedno izgubili u tim '90-tim, zaslužujemo da budućim generacijama obezbedimo jedan mehanizam kojim bi trebalo da im obezbedimo da se te strahote više neće ponoviti. To vam je u Nacrtu statuta poslednja tačka ciljeva REKOM-a, za koju ću ja možda da se založim da je stavimo kao prvu. Mada je prva, naravno, utvrđivanje činjenica jer smatramo da je utvrđivanje činjenica na regionalnom nivou taj početni cilj od koga moramo da krenemo.

Ja sam pravnik i uvek očekujem da odgovaram na pitanja pa zašto komisija, zašto regionalna komisija kad su naši sudovi više-manje počeli da rade posle toliko godina. Pa svaki pravnik koji se bavi krivicom zna da je utvrđivanje individualne krivične odgovornosti jedna posebna tema. Vi ste na suđenju koncentrisani na pitanje je li osoba A, optuženi individualno krivično odgovoran za ono što mu se stavlja na teret. Vas niko na suđenju ne upozna sa tim kako je izgledao čitav zločin u toj lokalnoj zajednici, kako su patili ti ljudi kolektivno od različitih zločinaca, kojima se možda i ne sudi u tom postupku. Mnogi su ili u bekstvu ili su umrli. Ako je optuženi umro u međuvremenu ili ako nije ni stigao do optuženja, njegova krivična odgovornost se neće ispitivati. Drugim rečima, neće ni biti suđenja o tome. Međutim, mi smatramo da je izuzetno nepravično da, iz različitih procesnih razloga, ostavimo tu priču i ne zabeležimo sećanja i strahote, činjenice o onome što se dešavalo. Dakle, suđenja imaju ograničen domet.

Zašto regionalna komisija? O tome je isto bilo priče dosta u konsultacijama. Apsolutno zbog toga što smo učili na iskustvu komisija do sada i na jednom veoma lošem primeru, to je bila Komisija za istinu i pomirenje koju je osnovao Vojislav Koštunica, tadašnji predsednik Savezne Republike Jugoslavije, koja je u svom mandatu imala jedan krajnje ambiciozan i nerealan plan. A to je da iz vizure Srbije utvrđuje uzroke i činjenice o zločinima činjnim na drugim teritorijama. Dakle, van teritorije države koja je komisiju osnovala. To se u praksi pokazalo kao nerealno, neodrživo. Ta komisija nije imala nikakve rezultate. I ovo je dobar uvod u ono što želim da vam kažem, a da vas ne opterećujem suviše. Danas hoću da vam kažem nešto o metodologiji kako to mi radimo na ovom statutu, ko smo to mi, otkud ta ideja da se piše Nacrt statuta REKOM-a itd. I da vam samo ukratko predstavim Statut. Vi ste dobili jednu raniju verziju od koje ima sitnih odstupanja, nije to sad bitno. Ono što je osnovno imaćete priliku, ja vas ovom prilikom pozivam, da sve vaše sugestije na Statut i na ono što ću ja sada da kažem ili iznesete usmeno u ovom delu rasprave ili nam se obratite na i e mail, imate e mail CGO-a, možete i na Akciju potpuno je svesjedno. Dakle, da nam pišete i uzećemo to u obzir.

Nešto o metodologiji rada. Vi u vašim osnovnim materijalima, koje su predstavili govornici pre mene imate popis razloga koje smo vam predstavili u načelu. Međutim, kako bi sprečili da se ti razlozi naknadno, kroz praksu, država itd, izvitopere, mi smo rešili da budemo jasniji u našim stremljenjima. Dakle, da vidimo stvarno šta mi to želimo, šta propagiramo, kako bi to trebalo da izgleda. Jedini ozbiljan razlog da predstavimo tu ideju koja pretenduje da napravi jedno telo i da napravimo Statut tog tela. To jeste pravnički termin i susretala sam se sa strahom da bi to moglo da bude nerazumljivo, svojstveno samo pravnicima pa smo čak polemicali da li da ga nazovemo model REKOM-a.

Ali u suštini Statut je nešto veoma blisko svima nama, veoma razumljivo ono o čemu su žrtve govorile. Ljudi koji su vrlo često i nefakultetski obrazovani to razumeju. Dakle, da sve to unesemo u odredbe tog dokumenta. Naravno u onoj meri u kojoj je sve to moguće, tako da na kraju sav naš zajednički posao bude sprovodiv, da ne budu u nekakvoj suprotnosti sa postojećim zakonima i ustavima država, koje bi osnovale REKOM. Dakle, to je bila ideja da mi napravimo Statut da bismo jasno razumeli o čemu mi govorimo. Statut je u stvari, ne znam da li vi sada

imate tu verziju na kojoj piše da će on biti jedan deo..., Ne piše, dobro, nema veze. Obično me to pravници pitaju, pa kako ćete vi Statut, oće li to da bude međunarodni ugovor, šta će to da bude? Vi imate, na primer, statut Međunarodnog krivičnog suda koji je osnovan onim čuvenim Rimskim statutom i stalno se priča o Rimskom statutu. Rimski statut, znači Statut Međunarodnog krivičnog suda, je po međunarodni ugovor. To je napisan Statut, zove se Statut Međunarodnog krivičnog suda, koga su onda ratifikovale države. Dakle, to je jedan vid međunarodnog ugovora. Mi se nadamo da će do trenutka dok ne pristupimo usvajanju tog dokumenta svi odnosi u državama u regionu i biti na tom nivou da će takav dokument moći da se usvoji. Ako to ne bude slučaj, moguće da se razmisli o drugom modalitetu, osnivanju od strane Evropske unije, koja je iskazala i podršku za osnivanje REKOM-a ili Ujedinjenih nacija. Ali opet taj Nacrt statuta o kojem ćemo danas još malo da kažemo je neminovan. Dakle, on bi bio u aneksu nekog sporazuma ili odluke o osnivanju takvog tela i on predstavlja to telo.

Nešto o metodologiji. Koalicija za REKOM koja sada broji, po poslednjem prebrojavanju, blizu 900 nevladinih organizacija i istaknutih pojedinaca u regionu, je odlučila da formiradnu grupu od šest članova iz država iz kojih je, zapravo, potekla inicijativa. Pa su tako pored mene, članovi radne grupe Marijana Toma, koja je profesorka istorije iz Srbije, Teki Bokši, koji je advokat sa Kosova, Mihad Izmirlija, asistent na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Bio je sa nama Nenad Dimitrijević, profesor Pravne filozofije sa Univerziteta u Budimpešti, nadam se da će nam se on naknadno pridružiti, zbog bolesti nije mogao da radi u jednom dužem periodu. Vjeran Pavlaković, koji je istoričar iz Zagreba i Bogdan Ivanišević, pravnik sa iskustvom rada za Human Rights Watch i sada je savetnik u međunarodnoj nevladinoj organizaciji, Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, koja je pomogla već u uspostavljanju mnogih komisija za istinu u novijoj istoriji, tako da su oni prepuni znanja šta i kako treba i ne treba raditi. Ta radna grupa je počela da radi pre nekih pet meseci, šest meseci. Sastajemo se, odprilike, jednom mesečno. U međuvremenu komuniciramo putem interneta i osnovno polazište za naš rad bili su komentari koje smo dobili na konsultacijama, poput ovih na kojima vi danas učestvujete. To su transkripti, ovo se sve snima, je li tako Daliborka, pa se onda transkribuje, pogotovo primedbe na konkretan Nacrt statuta koji je vrlo brzo otišao u opticaj. Ova verzija koju ste videli, kad smo mi to izbacili još u maju... da mi smo u aprilu počeli da radimo..., Ovo je praktično jedna radna verzija, koju smo izbacili samo da bismo o nečemu mogli da razgovaramo. Metodologija rada je takva da svaka primedba bude razmotrena. Ono što ćemo mi da uradimo, ja sad posebno na tome insistiram, jer mi se ne dopada praksa države u kojoj živim, a ni u ostalima nije bolje, a to je kad se prave zakoni i nacrti i sve to, što ta obrazloženja uopšte nisu dovoljna. Znači vi nemate za svaki član temeljno objašnjenje zbog čega je to primenjeno jedno rešenje, a ne neko drugo. E mi smo rešili da to u krajnjem odradimo tako da, uskoro će izaći najnoviji nacrt, koji će biti predstavljen na Forumu u Zagrebu, koji će otvoriti predsjednik Ivo Josipović i premijerka Jadranka Kosor polovinom oktobra. Mi ćemo predstaviti ovakav Nacrt kao što ste vi dobili, s tim što će svaki član imati temeljno obrazloženje bazirano na iskustvima 30 i više komisija za istinu, koje su do sada bile formirane u svetu, kao i komentarima ljudi koji su učestvovali na konsultacijama, kao što ste i vi.

E sada, da ne oduzimam više vremena nešto o strukturi Statuta. Statut bi trebalo da ima po sadašnjem stanju stvari negde oko desetak ili deset glava. On bi počeo sa definicijama kojima bismo predstavili Komisiju, to je sada nešto novo što ulazi u zakon i u Crnoj Gori i u našim zemljama. Dakle, da se apsolutno razumemo oko terminologije koju koristimo – šta je žrtva, šta se smatra ratnim zločinom, šta je komisija, onaj dugačak naziv koji je Daliborka rekla na početku da ga ne ponavljam govorimo o REKOM-u itd. Onda idu opšte odredbe u kojima bi trebalo u načelu da se predstavi ta komisija, koja bi trebalo da bude jedno međunarodno-pravno lice sa sedištem u Sarajevu. Dakle, trebalo bi zaključiti još jedan ugovor sa zemljom domaćinom, koji bi regulisao tačno sve stvari od prostorija, ali to se reguliše time što smo predvideli gde će da bude sedište. Sedište komisije bi trebalo da bude u Sarajevu, kao i sedište njenog sekretarijata. Međutim, Nacrtom statuta je predviđeno da i u ovim našim državama budu kancelarije komisije, odnosno da budu regionalni uredi. I sada smo intenzivno razgovarali o tome kako obezbediti da i ti uredi, te kancelarije ne budu isključivo čisto etničke, nego da omogućimo da u njima rade ljudi iz svih ovih naših zemalja, pogotovo da forsiramo da to budu i volonteri. Naravno, u uvodnim odredbama vodili smo računa o jezicima, da svi jezici budu ravnopravni, ali to će u toku samog rada komisija odlučiti svojim poslovnikom itd. Predsednik ili predsednica će predstavljati REKOM, to je nešto što je uobičajeno. U uvodnom delu takođe su nam savetovali, pogotovu kolege iz inostranstva, da obavezno naglasimo načela delovanja REKOM-a. I bez obzira što smo mi prvobitno u Statutu napisali kakvi će da budu ti ljudi koji će da čine REKOM, popularno se to zove komesari, ali da ne bi izazivali neka sećanja iz prošlosti, mi ih zovemo članovi, članice Komisije, i tu smo naveli da će to biti ljudi izuzetnog moralnog integriteta, od ugleda, nepristrasni, nezavisni, koji će služiti u ličnom svojstvu, što je jedan isključivo pravni termin koji se odnosi na sve ljude koji rade u nezavisnim međunarodnim organizacijama. Na prošlim konsultacijama sa političarima u Skupštini jedan poslanik je rekao sve je to u redu, ali ja ne verujem da ćete uspeti da napravite komisiju koja će da bude nezavisna od država koje su je formirale. Tad mi je bilo žao što nisam imala vremena da mu odgovorim. Pa vidite države su do sada formirale dosta nezavisnih međunarodnih tela ili ja želim da verujem da je to tako. Na primer Evropski sud za ljudska prava u kome je profesor Vučinić i on ne sedi tamo kao izaslanik vladajuće većine u Skupštini Crne Gore, nego u svom ekspertskom svojstvu, kao stručnjak za ljudska prava. Dakle, države su već imale, dobro su uspele da međunarodnim sporazumima formiraju nezavisna tela, pa mislimo da nema problema da tako bude i sa REKOM-om. Ono što je vrlo važno, vidim da me Daliborka već gleda, to će da potraje ako ja krenem sve po redu. Ono što verovatno nas sve najviše zanima je kako da obezbedimo da ti ljudi tamo budu stvarno nezavisni, da oni ne predstavljaju svoje etničke zajednice, da ne predstavljaju nekakve partije ili vladajuće vladajuće u zemljama iz kojih dolaze. To jeste jedno komplikovano pitanje, ja ne znam da li smo ga rešili na najbolji način, trudili smo se, ovo je najbolje što smo do sada uspeali da smislimo i mislimo da nije loše rešenje. Dakle, mi smo predvideli da se svi članovi REKOM-a biraju tako što će se... predložili smo sistem koji nije paritetan, predložili smo da Bosna i Hercegovina zbog toga što je preživela najjači intenzitet sukoba i podnela najviše ljudskih gubitaka, da ta država bira barem pet predstavnika u REKOM-u, odnosno najveći broj.

Konsultovali smo pritom i praksu Evropskog suda za ljudska prava, koji je sada rekao da BiH ne može da se omogući sistem da bira samo tri predstavnika iz po jednog konstitutivnog naroda nego moraju da budu i ostali, mora se dati pravo i Jevrejima, i Romima, i drugima koji tu žive a koji nisu Srbi, Hrvati, Bošnjaci. Tako da smo pošli od toga da omogućimo tamo veći pristup. Prema tome, po pet članova bi trebalo da bira BiH, kao država. A zatim bi trebalo da po tri člana biraju Srbija, Kosovo i Hrvatska, po dva člana bi trebalo da biraju Crna Gora, Slovenija i Makedonija. Ne smemo da zaboravimo Sloveniju i Makedoniju, to su države koje do sada nisu bile uključene u toj meri u konsultacije o osnivanju REKOM-a, ali poslednje konsultacije održane u Ljubljani sa predstavnicima medijskih zajednica i podrška koju su zvaničnici Slovenije dali ovoj ideji govori u prilog tome da imamo ozbiljnu šansu da se i Slovenija i Makedonija ravnopravno uključe u ovaj proces. Ravnopravno, da u načelu, ali ne u meri izbora članova komisija jer smatramo da intenzitet sukoba koji je bio na tim teritorijama, kao u ostalom i u Crnoj Gori, da je pravično da se broj članova smanji u odnosu na onaj koji se bira iz BiH. S druge strane, vodili smo računa, i to je praksa koju nemate u obrazloženjima, o tome kolike su bile te komisije do sada u istoriji. Jedino u Nemačkoj, dva specifična slučaja gdje je nemački parlament napravio istražne komisije, bilo je preko 30 članova. Sve komisije su imale 17, 18 do 20 članova. To olakšava rad, jer njima se mora omogućiti rad koji će biti interaktivan, oni moraju da raspravljaju počevši od poslovnika kako će da rade do toga da pretresaju činjenice, da razgovaraju itd. Mislimo da je svaki broj veći od 20 prevelik i da će im otežati rad, da će im otežati komunikaciju itd. Svi predlozi o proširenju da se proširi broj pa da uđu predstavnici svake moguće društvene grupe iz svake države idu ka tome da se napravi jedna skupština koja je glomazna za ovaj vid angažmana.

E sad kako smo smislili da ih izaberemo. Najbolja praksa do sada u svetu je možda u Južnoafričkoj Republici, kada je birana njihova komisija za istinu i pomirenje bio je jedan široki konsultativni proces iz kog izlaze kandidati, čije kandidature razmatra selekcion panel. Posle selekcionog panela odlučuje konačno jedan organ državne vlasti. Mi smo odlučili da to u slučajevima naših država bude predsednik, kao inokosni organ, odnosno u slučaju BiH je to predsedništvo od tri člana. Zato što je to najracionalnije, na kraju krajeva taj čovek je neposredno izabran itd. Ali smo se potrudili da selekcion odbori, koje bi činili raznovrsni predstavnici, društva gde bi nevladine organizacije, koje su na kraju krajeve iznele ovu Inicijativu do sada, imale zapaženo učešće. Dakle, ti selekcion odbori suze listu kandidata za predsednike tako da se predsednicima ne ostavi preveliki izbor. Oni bi birali sa neke liste koja bi bila dva do tri puta brojnija od onog broja kandidata, koji se stvarno bira iz te države. Mi smo omogućili da praktično nevladine organizacije, univerziteti, razmišljali smo i o tome da sve organizacije otprilike nevladinog karaktera, verske zajednice u kojima postoji kolektivno donošenje odluka, da one mogu da predlože kandidata, uključujući i 30 građana iz svake države. Dakle, da to ipak bude neki primereni nivo selekcije da ne može baš svako sam sebe da predloži, da zatrpava selekcion odbore. Onda bi selekcion odbori (bilo bi devet članova, tri člana bi izabrale nevladine organizacije i pojedinci, koji su članovi i članice Koalicije za REKOM iz te države). U Crnoj Gori ih sada ima 30 i nešto, oko 40-tak aktivnih nevladinih organizacija koje se zalažu za

tranzicionu pravdu i suočavanje sa prošlošću. Oni bi izabrali tri člana. Tri člana bi izabrala država, odnosno državni organi na sledeći način: nadležni ministar za ljudska prava ili ministar pravde, (tamo gde nema ministarstva za ljudska prava) imao bi zadatak da uz saglasnost skupštinskog odbora za ljudska prava izabere tri kandidata. Oni mogu da budu političari, mogu da budu predstavnici državnih organa tako da se napravi balans između predstavnika države i nevladinih organizacija. Ove dve grupe, znači šest izabranih na ovaj način, bi trebalo, konsenzusom ili većinski, da na osnovu konkursa izaberu još tri kandidata. Konkurs bi bio otvoren, mogao bi da se prijavi ko god hoće, s tim da postoji ograničenje da se vodi računa da najmanje trećina članova odbora moraju da budu predstavnici jednog pola, odnosno žene ili muškarci. I da se vodi računa o tome da u onim državama u kojim deluju predstavnici udruženja žrtava, što je posebno intenzivan slučaj u BiH, da se uvaži da oni imaju bar tri predstavnika, što bi delom trebalo da pokrije Koalicija za REKOM, a delom da se prilikom konkursa o tome vodi računa. Tako bi došli do jednog selekcionog odbora koji bi razmatrao kandidature; predviđeni su rokovi, predviđeno je da se za kandidature mogu organizovati intervjui, koji će biti otvoreni za javnost. Tako je bilo u Južnoafričkoj Republici, gde su svi mediji prenosili intervjue kandidata itd. I da potom selekциони odbori predsednicima svojih država dostave suženu listu kandidata. U jednom konsultativnom procesu koji je diplomatskog, tajnog karaktera, predsednici država bi imali dve nedelje da razmotre kandidature, kako one koje su njima dostavljene tako i preliminarne izbore svojih kolega predsednika iz drugih država i da eventualno daju prigovore, ali ne javno. Mislimo da je to odgovarajuće da oni međusobno komuniciraju. Dakle, ukoliko se ispostavi da postoji neki problem da jedna država ima nešto protiv drugog kandidata, da oni u tajnosti u te dve nedelje mogu da protestuju i utiču na izbor svojih kolega iz drugih država. Na taj način bismo omogućili da ipak ta komisija bude izbor svih nas. Dakle, da znamo da ni jedna država nema apsolutno ništa protiv izbora komesara iz drugih država. I posle tih petnaest dana, jednog dana svi predsednici istovremeno objave izbor komesara. Tako da bi to bilo objavljeno u svim državama. To je sistem koji smo predvideli. Ono što je isto izazvalo najveći broj realnih kritika je vreme rada komisije koji smo predvideli. Mi smo po uzoru na druge komisije, koje su uvek bile jednonacionalne, predvideli prvo dve i po godine rada. Sa jedne strane smo imali u vidu da ta komisija mora da radi intenzivno, jer ako bude radila godinama počće da se zaboravlja na nju. Pažnja javnosti, to najbolje novinari znaju, ne traje deset godina. Tako da, iako bi REKOM imao, verujemo, posla da radi i 10 godina, na kraju smo odlučili da to bude tri godine plus šest plus šest meseci. Da REKOM radi tri godine s tim da ima šest meseci pripremnog perioda u kome se izabrani komesari konsoliduju, nađu prostorije, usvoje poslovnik itd. I na kraju ovih plus šest meseci, omogućava im se da ukoliko vide da ne mogu da postignu da izrade izveštaj, (ključni rezultat njihovog rada), da onda imaju još šest meseci za koje mogu da produže rad.

Možda još da kažem nešto o ovlašćenjima. Dakle, ono što su ključne odredbe o ciljevima, zadacima, o nadležnostima... Osnovni zadatak REKOM-a je da napravi izveštaj u kome će u uvodnom delu obraditi i kontekst. To je nešto što je praktično jedinstven glas žrtava u konsultativnom procesu predlagao, da pored svog utvrđivanja činjenica o zločinima, po uzoru na druge komisije i njihove izveštaje, koji se u Latinskoj Americi zovu *Nunca Mas* ili *Nikada*

više. Dakle, da se napravi jedan uvodni deo, jedan kontekst u kome bi se opisale okolnosti koje su dovele do rata i na kraju krajeva do zločina, koje onda detaljnije predstavlja komisija. Ono što je važno je da se opišu obrasci zločina. Mi ne ulazimo u detalje rada komisije, ali smo imali u vidu i predlagali da komisija radi i po lokalnim zajednicama. Dakle, da se opisuje matrica šta se dešavalo u lokalnim društvima, u opštinama, itd. To naravno sa naglaskom na opštinama u kojima su se dešavali najveći zločini i najveća kršenja ljudskih prava.

Očekujemo apsolutnu saradnju država i to je jedan od razloga zašto ovo nije nevladina organizacija, nego bi trebalo da bude državni organ. Dakle, država koja je osnovala REKOM treba da pomaže njen rad i to ozbiljno, da omogućava rad REKOM-a i da saraduje. REKOM bi imao ovlašćenja za koja bi neposredno bio odgovoran predsednik, ali bi morao da radi u saradnji sa državama; uzimanje izjava, prikupljanje dokaznog materijala, razna terenska istraživanja.

I ono o čemu su govorili gospodin Vuković i Daliborka, mislim i ostali današnji gosti su javna slušanja žrtava. To je praktično najvažniji pečat koji će u javnosti voditi Komisija. A to su pripremljena svedočenja, neće se pustiti bilo ko da govori, već žrtve čiji su iskazi utemeljeni, provereni, na činjenicama. Ali, koje će javno govoriti o onome šta im se desilo i naravno tu će se voditi računa i o geografskoj zastupljenosti žrtava itd, i o tome da njihova slušanja budu prethodno pripremljena na odgovarajući način koji podrazumeva psihološku pomoć itd.

Tematske sesije su isto specifičnost rada komisije, koje bi takođe trebalo da budu javne. Tematske sesije bi bile posvećene analizi uloge medija, verskih zajednica, državnih organa, tužilaštava, pravosuđa itd, u podsticanju na bilo koji način, doprinošenju ratnim zločinima, kao i nekažnjavanju za njih. Zaključci tih sesija bi bili veoma važan putokaz za budućnost. Toliko, hvala. Za sva pitanja sam tu da odgovorim.

Dragoljub Vuković: Moj zadatak je da moderiram ovaj dio rasprave.

Sergej Sekulović: Dobar dan svima. Moje ime je Sergej Sekulović i ja sam odbornik Pokreta za promjene u parlamentu glavnoga grada. Dao bih neko svoje načelno razmišljanje vezano za ovu temu, jednim dijelom bih se osvrnuo na sam Statut. Da li je utemeljena ili nije, sad ne znam, ali držim da je važno da u ovom trenutku dam neku vrstu lične sugestije. Dakle, radi se o članu 35 stav 2, gdje se kaže: Bez obzira na ograničenje iz prethodnog paragrafa, REKOM ima ovlašćenje da u završnom izvještaju, (a shvatio sam izvještaj će biti publikovan) da u završnom izvještaju utvrdi da prikupljene činjenice ukazuju na to da je određeno lice izvršilo ratni zločin, odnosno teško kršenje ljudskih prava. Takav nalaz nema efekat sudske presude. Tačno. Međutim, postoji bojazan da je moguće poremećena ravnoteža između pretpostavke nevinosti i osnovane sumnje, tako da ih nazovem u konkretnom momentu, u korist, odnosno protiv potencijalno optuženog, odnosno osuđenog. Pa ja preporučujem da se da neki razuman rok za ove informacije, da ne budu javno publikovane, dok se ne omogući tužilaštvu da reaguje. Na primjer iz toga izvještaja podatke za konkretna lica izuzeti od javnosti, na recimo godinu ili dvije dana ida se ostavi

određeni prostor tužilaštvima da reaguju, a po protoku toga roka ta informacija postaje potpuno otvorena za javnost. Mislim da ovo negdje ima smisla.

Što se tiče samog REKOM-a prvenstveno, ukoliko postoji iskrena volja da se ona formira, između ostalog to je rezultat svojevrsnog priznanja međunarodne zajednice da nije uspjela u potpunosti sa Haškim tribunalom u funkciji međunacionalnog i međudržavnog pomirenja. A to mu je bila jedna od osnovnih funkcija, pored funkcije osuđenja određenih lica. I sa druge strane, neko indirektno priznanje država regiona da institucije sistema, dakle nacionalne institucije, ne odrađuju svoj posao kako treba. Mislim da je ideja jako dobra, ja joj želim da uspije. Mislim da ona može da ima blagotvorne efekte na više nivoa, da zbog vremena ne ulazim u čitavu elaboraciju. Ali, isto tako mislim da je potrebna snažna podrška međunarodne zajednice, prvenstveno EU, u procesu priključivanja, ovakvoj jednoj inicijativi da bi ona u potpunosti zaživjela. Ona bi mogla da bude, ajde da tako kažem, drugostepenog organa nad državama regiona, koja će imati određene ingerencije direktne, indirektno, formalizovane ili neformalizovane, da u slučaju potencijalnih kočenja rada odblokira čitavi sistem. Dakle, da skratim, da sa tim zaključim, mislim da je ideja jako dobra i želim joj da uspije i da profunkcioniše.

Braho Adrović; Nemam neku posebnu potrebu da učestvujem u raspravi, ali da kažem par svojih utisaka upravo zbog toga što sam čitavo ovo vrijeme pratio sve te događaje i ratna događanja. Prije svega kao novinar sam od prije dvije, tri godine u politici, tako da želim da u potpunosti podržim ovu ideju i rad komisije i sve ove ciljeve koje je zacrtala. Mada mislim da cilj nije samo ta satisfakcija žrtvama. To da mi jednostavno vršimo popise zločina, koji su se desili na prostorima bivše Jugoslavije, trebalo bi nam 100 godina da bi sve popisali. Koliko je to potrebno žrtvama i porodicama žrtava, veoma je potrebno i zbog naše djece koja su u ovom ambijentu odrastala u proteklih 20 godina i koja su, takođe, kao i mi svi na neki način žrtve, bar u nekom obliku. Naravno, to se ne može uporediti sa onim žrtvama koje su se dogodile na onim prostorima. Znači u potpunosti podržavam sve to.

Javio sam se jer mislim da vremenski okvir treba produžiti, jer ne može se sve to popisati što je sve bilo. U beranskoj opštini, bar u ovim godinama od '90-tih nije zabilježen slučaj ratnog zločina. Bilo je određenog arogantnog ponašanja, vojske i policije, pogotovu Sedmog bataljona. Mislim da to treba, ipak, pohvaliti s obzirom da je višenacionalna sredina, da je to poput Bijelog Polja, ipak, lijep primjer s obzirom da su bila teška vremena i moglo se desiti nešto čega bi se kasnije stidjeli. Ipak, ta sredina je uspjela da se sačuva, mada nije bilo lako.

Htio sam još samo jednu sugestiju, zbog toga sam se i javio. Ne znam da li se ona uklapa u ovaj Statut, jer nisam mogao da ga detaljno pročitam. Slažem se u potpunosti za ratne zločine, kršenje ljudskih prava, ali mislim da je možda potrebno da se ubaci da je bilo i lijepih primjera žrtvovanja, koliko su god bila ružna dešavanja na prostoru čitave bivše Jugoslavije. Mislim da uz sve te zločine i kršenja prava, da ovoj komisiji ne bi smetalo da se evidentiraju makar ti simbolični primjeri. Kakav sam ja primjer, kao novinar zabilježio. Znamo sve šta je urađeno u

Bosni, koliko je tu zločina bilo. Kao novinar sam bio svjedok jednog divnog primjera ljudske solidarnosti. Izbjeglica iz Trebinja, musliman bošnjačke nacionalnosti, rasprodao je prvo stvari jeftino koliko je mogao, ostala mu je farma krava. I dao komšiji, ja ću se vratiti za nekoliko dana da mi držiš to, ja ću se vratiti, očekivao da će se brzo vratiti. Međutim, povratka nije bilo i on je otpisao tu farmu. Međutim, šta se desilo, ovaj njegov komšija Srbin mirno je hranio tu farmu, koristio je mlijeko i to za svoje potrebe. Međutim, kad su došli neki sa strane počeli su - držiš turske krave, i on je vidio da ni on posve nije bezbedan. Jednoga dana iznajmio je kamion, pokupio krave i dognao ih ispred hotela Plavsko jezero. Saznao je gdje se nalazi ovaj njegov komšija koji je bio u kolektivnom centru. I on mu je vratio krave - ne mogu više da ih čuvam. Ovaj mu je nudio da uzme makar dvije, da podijele krave. Nije htio nego je rekao - ja sam to morao da ti vratim. Razgovarao sam sa tim čovjekom, kaže kad sam vidio svoje krave, kao da sam vidio nekog svog. I prodajom tih krava obezbijedio je put za Švedsku. Ja sam tada htio kao novinar da pišem to kao fin primjer. Međutim, ovaj čovek iz Trebinja, Srbin zamolio me - nemoj molim te jer bi mi to možda tamo smetalo. Ali takvih primjera moglo bi se naći da bi bili kao putokaz tima našim budućim generacijama, koje su poprilično zatrovane u ovom vremenskom periodu i mislim da ćemo još imati ovih ratnih posledica u našim glavama, u glavama naše djece jer su vaspitavana u jednom veoma teškom vremenu, gdje je bilo raznih uticaja i još mi nismo totalno sve raščistili. Tako da rad komisije u potpunosti podržavam i treba nastaviti i pozdravljam vas.

Dragan Ivanović; Odbornik u Skupštini opštine Podgorica. Odmah na početku htio bih da kažem da pozdravljam Inicijativu i vidim da su zreli uslovi da se na prostoru bivše Jugoslavije osudi svaki zločin, tj. zločin svih onih koji su ga uradili da odgovaraju za to. Prateći kratko, ali nisam dovoljno upoznat sa ovim Statutom, kratko što sam primijetio gledajući prikazani film, vidim da postoji raspoloženje kod svih na prostoru bivše Jugoslavije. Ali, ovdje bih htio bih prokomentarišem ovaj član 8, obaveze saradnje država sa REKOM-om. Kaže svi organi vlasti u državama ugovornicama dužni su da sarađuju sa REKOM-om i omoguće joj da što efikasnije i djelotvornije obavi svoju nadležnost. Nadležni organi vlasti u državama ugovornici obezbijediće na, zahtjev REKOM-a, pristup podacima u skladu sa zakonskim odredbama te države. Mislim, ovdje je sve rečeno, a ja se pitam da li ti državni organi će zaista sarađivat sa REKOM-om? Što njih obavezuje u ovom trenutku, je li to regulisano sa državama članicama bivše Jugoslavije? I da li REKOM u svakom trenutku može da traži od njih određene podatke, koji su potrebni da bi se obezbijedili dokazi da oni koji su počinioi ratnog zločina odgovaraju za to? To je veoma bitno jer kako će REKOM obezbijediti valjane dokaze, koji su potrebni da bi se procesuirao svaki slučaj do kojega se dođe radom. To me sad zanima ovako na brzinu. Statut sam pogledao, ali nijesam se dovoljno upoznao sa njim, međutim, ovo mi je zapalo za oko, jer je ta politička volja bitna na ovom prostoru bila i prije i sad i biće uvijek neko ko će donosit te važne odluke, što bi REKOM-u svakako bilo bitno za dalje djelovanje, je li.

Rade Jokić; Predstavnik Opštine Nikšić, inače savjetnik predsjednika opštine. Po prvi put se susrećem sa jednom ovakvom problematikom, isključujući ono što sam do sada čuo preko

medija. Šta reći o svemu ovome? Normalno, ovakvu jednu ideju treba podržati i svaki zločin bi trebalo osuditi. Vidim iz dosadašnjih diskusija da su to i dosadašnji predstavnici učinili i ja se njima pridružujem. Ideja je dobra, treba istrajati na svemu ovome i zločine osuditi do kraja.

Anka Vukićević; Ja sam iz Pokreta za promjene Skupštine Opštine Nikšić. Vidim po izjavama predstavnika vlasti i opozicije da će REKOM imati podršku. Da li će tako biti u praksi pokazaće budućnost. **Drago mi je što postoji nešto kao što je REKOM, da konačno skinemo sa vrata teoriju kolektivne odgovornosti. Sve dok postoji u medijima i dok oni koji vode ovu državu da smo svi krivi za nešto, mislim da neće biti pomirenja između naroda bivše Jugoslavije.**

Vaselj Siništaj iz Građanske inicijative Tuzi i odbornik Skupštine opštine Tuzi. Naravno, nešto neobično u Crnoj Gori -poslanik sa pola mandata. Znači na osnovu političkog sporazuma trebalo bi, ako se ispoštuje, od aprila naredne godine opet da budem poslanik u Skupštini Crne Gore.

Dolazim iz jedne sredine, koja je pretežno sastavljena od albanskog življa. Srećom, sredina koja nije imala, kao i pretežna Crna Gora, ratna dešavanja na na svom području. Ali sredina u kojoj je, praktično svaka kuća, svaka porodica, imala još jednu porodicu s Kosova, koju je prihvatila kao raseljene. Sredina, koja broji oko 12 i po hiljada stanovnika, a koja u građanskoj državi od '58. ne ostvaruje ono što kroz Statut REKOM-a imamo, kršenje osnovnih ljudskih prava. Znači ne ostvaruje pravo na punopravnu opštinu. A što je kao kolektivno pravo osnovno ljudsko i građansko pravo. Ovo namjerno govorim pred svima vama, jer ponekad demokratskim zahtjevima u interesu dnevne politike, ti se zahtjevi mogu protumačiti kao podrivanje sistema, kao nešto što je mimo ustava itd. Mislim da se nismo bavili uzrocima onoga što se dešavalo od '91. do 2001, posledice su strašne. Uzroci su bili upravo u datim trenucima neki demokratski zahtjevi predstavnika naroda bivših republika SFRJ. Zbog toga što neko ko je bio u većini tada nije to prihvatio kao rešenje i sada imamo posledice o kojima danas govorimo. Ono što barem u Crnoj Gori nijesmo do danas utvrdili je najveća odgovornost, odnosno politička odgovornost. Nakon političke odgovornosti slijedi ono što su mediji uradili, i štampani i elektronski, a kaže se da riječ ubija jače nego oružje. Znači treba i to da imamo u vidu i da se nikad više ne ponovi. Znači to bi bila poruka budućim generacijama, jer mi smo to doživjeli kako smo doživjeli, ali jeste naša obaveza da priznamo greške koje smo učinili svi skupa i to radi dnevne politike. Mislim da je to upravo uloga ili cilj REKOM-a, kome sam ja pristupio dobrovoljno. I na kraju oproštaj za ono što smo učinili, jer smo dužni da to iskažemo javno a nakon toga nastojati da u ime satisfakcije za pretrpljeni bol, ljudski životi se ne mogu namiriti, damo obeštećenje za pretrpljenu štetu. To bi bio i zadatak pravne države, a ja ne sumnjam da svi mi želimo i težimo da takvim zemljama živimo.

I na kraju, oko statuta; znaju ljudi koji su bili prisutni u Mostaru, iznio sam neke primjedbe, ne bih htio da ponovim to isto, jer to je zapisano, snimljeno, to je ogroman jedan broj, ajde da kažem, amandmana na statut i to je bilo moje pravničko viđenje, a ponekad i jezičko, mada meni maternji nije maternji ovaj koji je u Crnoj Gori. Ja vjerujem da će komisija koja će raditi na izradi statuta i dalje ostati, neće Nacrt ali jeste da se dorađuje jer više ljudi više zna. I da će, ipak,

se slažem sa Teom, da ovo tijelo mora da ima svoj statut. Statut je najviši pravni akt regionalne komisije i, naravno, da ćemo se ponašati u duhu Statuta. One tri odredbe, koje sam pominjao a nijeste potencirali sem u pogledu jezika, u pogledu zakletve i načina finansiranja, ostaće da se zajednički dogovorimo i da vidimo što je najbolje rešenje za sve nas.

Na kraju oko milion potpisa; Mislim da je obaveza nas iz Crne Gore ne idemo u tom pravcu, za nas bi bilo dovoljno kad bismo mogli skupiti šes hiljada, jer ukupno nas nema milion. Mi i po Ustavu Crne Gore sa šest hiljada potpisa obezbijedujemo inicijativu. Vjerujem da će REKOM dobiti podršku i poslanika većine parlamentarnih partija.

Muhamed Đokaj; Ja sam predstavnik grupe građana Lista za Tuzi, inače odbornik u Gradskoj opštini Tuzi. Novinar sam jednog nedjeljnika na albanskom jeziku, jedine novine na albanskom jeziku u Crnoj Gori. Ja bih pozdravio ovakvu inicijativu i kamo sreće da ih je bilo prije ovih ratova pa a ne moramo sada da se bavimo posledicama rata. Ja bih zahvalio gospodinu Siništaju što me podsjetio da postoje ovakve ideje, koje su veoma važne i bitne za naše sveukupno pomirenje, znači ne samo u Crnoj Gori već i šire na ovom prostoru. Što je veoma bitno, ja prepoznajem da ovdje nema te pripadnosti etničkoj pripadnosti. Postoje dvije kategorije – kategorija zločinac, koji sen mora sudski goniti. a da su sve žrtve jednake i da se njima treba pomoći. I to je jedna od prvih ideja koju u ovom regionu prepoznajem. I da, još što je pozitivno, evropske elite na nas gledaju kao na poluperiferiju demokratije i svijesti. I ovo je već prvi korak ka tome da razmišljamo evropski, da se ide ka tome da i Evropa uvidi da i mi možemo nešto zajednički da riješimo i dođemo do zajedničkih zaključaka i rješenja kad su u pitanju ratni zločinci i osuđivanje. Znači, ratni zločinci su svi jednaki, bio to Albanac, Srbin, Hrvat ili drugi, a žrtve su sve jednake. Što me najviše motivisalo je susret žrtava Albanaca i Srba, koji su jedni drugima izrazili žaljenje. Žrtve su sve jednake i upravo taj motiv je dovoljan da se pokrene ovakva Inicijativa. Ja ću kao osoba i kao predstavnik jedne grupe građana, mladih ljudi, dati maksimalnu podršku prikupljanju potpisa i drugim zadacima. Daću jedan osvrt, jedno samo pitanje kada je u pitanju statut. Član 7. upotreba jezika; Pošto sam Albanac, upotreba jezika i nema više ispod toga ništa. Što sada treba dalje da se to malo razradi.

Vujica Lalić: Pozdravljam. Ja sam Vujica Lalić odbornik u Skupštini opštine Nikšić, ispred Socijalističke narodne partije. Prvi put se srećem sa ovom idejom i mislim da je dobra, podržavam je i treba što snažnije djelovati da ona bude propraćena. Mislim da treba skinut kolektivnu odgovornost sa naroda ma ko to bio, a pojedinačno osuditi svakog ma ko bio, Srbin, Crnogorac, Bošnjak... Postavio bih jedno pitanje hoće li neko snositi odgovornost za bombardovanje Murine, za ubijanje djece? Samo toliko.

Tea Gorjanc Prelević; Evo da počnemo od posljednjeg pitanja gospodina Lalića pošto se ono direktno vezuje za definiciju REKOM-a za njegovu vremensku nadležnost, koja je sad po nekom redosledu stvari na početku. Dakle, ideja je da se utvrđuju činjenice o ratnim zločinima i teškim kršenjima ljudskih prava koji su izvršeni u periodu od 1. januara 1991. do 31. decembra 2001. Upravo imajući u vidu događanja na Kosovu i intervenciju NATO-a. Takođe u okviru ove

koalicije deluje i udruženje porodica žrtava bombardovanja Radio televizije Beograd. Mislim i porodice Udruženja žrtava Murina takođe učlanjene u koaliciju. Tako da će svakako intervencija vremenski ući u nadležnost REKOM-a. E sad što se tiče konkretnih slučajeva i načelnog pristupa, kako našeg što pišemo taj statut, tako i opšteg razumevanja rada REKOM-a, mi ćemo morati da prepustimo ljudima koje izaberemo, kao najbolje među nama, da sami donesu neke vrlo važne odluke o tome koje će konkretno činjenice kojih zločina utvrđivati. Znači, mi sad ne možemo statutom da kažemo vi morate da gledate i intervenciju NATO-a, te, te i te i sve ratne zločine. Od njih se očekuje, naravno, da će se baviti svim krupnim kršenjima ljudskih prava i zločinima, ali sad ne možemo da vam obećamo - da ući će i to. Pretpostavljam da bi moralo da uđe, ali prosto moramo da napravimo neku razliku između onoga što piše u Statutu, što mi možemo da napišemo u Statutu, i onoga o čemu će sami komesari da odlučuju. Pa će oni tako da odlučuju i o poslovniku, sami će da donesu poslovnik, kojim će da predvide nekakve stvari.

Sad po redosledu stvari dolazi pitanje upotrebe jezika, koje ne postoji u ovom vašem Statutu, 25. maja nismo imali taj član, sad ga imamo. Gospoda Siništaj i Đokaj su na to ukazali. Sad taj član glasi ovako da su u REKOM-u u ravnopravnoj upotrebi, pa po abecednom redu: albanski, bosanski, crnogorski, hrvatski, makedonski, slovenski i srpski. Da nisam neki od naših brojnih, različitih, jezika preskočila? I ćirilično i latinično pismo. Stav dva, upotreba jezika i pisma će se detaljnije regulisati poslovníkom, imajući u vidu načela efikasnosti i ekonomičnosti. Ja neću ništa da prejudiciram, ali da sam član komisije, ja bih tamo digla ruku da hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski nemaju četiri različita prevodioca, koji se inače plaćaju, po koliko beše na sat, mi znamo da ih dosta plaćamo. To je skupo, tako da u nekom razumnom smislu trudićemo se da se prevodi na manji broj jezika. Međutim, svakako ono što treba naglasiti, u komunikaciji s komisijom žrtve i svedoci će imati pravo da koriste svoj jezik i pismo. Na javnim slušanjima izjave svedoka će se obavljati na jeziku slušanog, davaoca izjave, s tim da će se obezbediti prevod za ostale učesnike. U regionalnim kancelarijama u pogledu jezika primenjivaće se propisi zemlje u kojima se nalazi regionalna kancelarija, itd. Svaki izveštaj će, naravno, biti objavljen na jeziku u upotrebi, pa će tako biti objavljen i na svim ovim jezicima koje sam navela, tu nema nikakve sumnje. Ali prilikom samog rada komisije koji neće biti 100 posto otvoren za javnost, komesari će se nadam se složiti da dobijaju prevod ova četiri jezika kao jedan. Naravno, albanski, makedonski i slovenački, koji su ipak različiti, za njih bi trebalo obezbediti prevod. To je što se tiče upotrebe jezika.

Što se tiče nadležnosti, htela sam još nešto da kažem, što je u vezi sa onim što je rekao gospodin Siništaj. Mislim da bi vama bilo jako interesantno, meni je bilo inspirativno, da to čujem od istoričara sa kojima smo imali privilegiju da razgovaramo u Beogradu, na poslednjem sastanku radne grupe. Naime, mi smo imali jednu dilemu kao komisija u pogledu vremenske i teritorijalne nadležnosti, političkog konteksta i tako dalje. Dakle, okolnosti o kojima je upečatljivo govorio, videli ste na snimku i gospodin Vuković. To je kontekst, zbog čega nam se to desilo jer smatramo da je to jako važno da ostane, da nije tek tako došlo do masakra itd. I stavili smo to u okviru nadležnosti. Znači da će komisija, u uvodnom poglavlju, pretpostavljam, razmatrati

okolnosti koje su u periodu od 1. januara 1980. do kraja 2001. dovele do izbijanja ratova i drugih oblika ratnih sukoba, činjenja ratnih zločina i drugih kršenja ljudskih prava. Sad se postavilo pitanje na konsultacijama, i opravdano, zašto baš od 1. januara 1980, zašto ne kao što su neki učesnici upozoravali, a drugi se za to zalagali da ne krenemo od Kosovske bitke. Zaista je bilo ljudi koji su pominjali i razne događaje. Znači da mi krenemo kako se koja država formirala pa koji su to sve nataloženi problemi. Međutim, jasno je da je da treba misliti na problem celishodnosti, problem efikasnosti, potrebu da ti ljudi u tri godine završe taj ogromni posao, koji je ipak suštinski usmeren na utvrđivanje ratnih zločina. On nas je na neki način naterao da probamo da u samom Statutu ograničimo neki vremenski period, da oni stvarno ne krenu od Kulina bana. Pazite to je tek problem, hoće li ljudi u toj komisiji uspeti da se dogovore oko toga zašto nam se sve to desilo. To je poseban izazov. Ali ono što sam naučila od istoričara i to hoću da podelim sa vama. Oni su rekli, pazite treba razlikovati dve stvari, koje sada počinju u nauci istorije konačno da se razlikuju. Uzroci raspada Jugoslavije nisu nužno uzroci oružanog sukoba i zločina. Drugim rečima, to što smo se mi raspali ne znači da smo morali u krvi da se raspanemo. Mnoge države, evo Čehoslovačka, možda će ih biti još, neka se raspadaju na kraju krajeva to je pravo na opredeljenje, ali je bitno da mi sprečimo da to bude na takav način. I onda su istoričari rekli, jedno je pitanje ako vi hoćete da pričate o uzrocima raspada, pa onda možete stvarno da krećete od Kulina bana.. Međutim, ako se skoncentrišete na same uzroke oružanog sukoba onda su nam istoričari sad u Beogradu rekli da to i nije takav problem, jer može da se prati šta se dešavalo sa umiranjem poslednjeg sastava Predsedništva, pa ona 14. Kongres Partije, pa kada je usvajan ratni plan u Skupštini Srbije itd. Znači to su događaji koji u stvari kreću od 1. januara 1990. i sad smo tome bliži da čak još više ograničimo ovo na 1. januar 1990. godine. I da formulišemo kontekst na neposredne događaje, koji su neposredno doveli do rata. Verujte, samo zato da ne bi doveli u situaciju te ljude u komisiji da oni dve godine rade na prvom poglavlju. Na kontekstu, umesto da rade ovu masu drugih stvari. Znači ova godina 1. januar 1980. još uvek nije definitivna. Treba da se organizuju ovakve konsultacijem kao sa vama, na regionalnom nivou sa istoričarima, gde će im se postaviti samo to pitanje. Dakle, da li vi mislite da će ti ljudi, ako ih i najidealnije izaberemo, biti u stanju da se relativno kratko dogovore oko konteksta, i da li to treba da bude od 1980. ili još više da ih ograničimo da bi im olakšali rad.

Da vidimo samo što je bilo sledeće. Potrudila sam se da to obeležim.

Dragoljub Vuković; Bilo je pitanje gospodina Ivanovića, ne tiče se Statuta, govori se o političkoj spremnosti da se podrži...

Tea Gorjanc Prelević; Ali tiče se Statuta zato što je gospodin Ivanović konkretno ukazao na član koji se odnosi na obavezu saradnje država, član 8. Taj član nismo nešto ni menjali. S tim, odmah da vam kažem, pravno-tehnički je ostalo da vidimo, ovo u zagradi, da će oni obezbediti pristup podacima u skladu sa zakonskim odredbama te države. Razmišljali smo o tome da jednostavno uklonimo taj tekst. Nego da se podrazumeva da će oni da daju podatke i da komisija u pregovorima sa državom to reši. Znači da će REKOM uspeti da reši neke probleme, kao što su dostavljanje dokumentacije. Obaveza saradnje, pazite rekla sam i na početku, ovaj Statut bi

trebalo da bude međunarodni ugovor. Vi kad ratifikujete međunarodni ugovor, on postaje zakon ove zemlje. Prema tome, moliću lepo, oni su prihvatili obavezu, obaveza postaje obaveza države.

Vujica Lalić; Statut da bude međunarodni ugovor?

Tea Gorjanc Prelević; Kao Statut Međunarodnog krivičnog suda, onaj Rimski statut, kojim je uspostavljen krivični sud. Mislim da je to najlakše. I on postaje zakon. Prema tome ti imaš domaći zakon koji te obavezuje da saraduješ sa nekim telom. Isto kao što su svi obavezani da saraduju sa Haškim tribunalom. Svesni smo do koje mere je bilo problema u toj saradnji. Međutim, šta da vam kažemo, ne možemo naravno ni da predvidimo ni da predupredimo eventualnu političku volju da ne saraduju, da ne daju neke dokumente. Jedina stvar do koje smo uspeli da dođemo pametno, tako što smo pronašli tu odredbu upravo u Rimskom statutu Međunarodnog krivičnog suda. Mislim da su oni u rešavanju pitanja, koje ste vi postavili, otišli najdalje. Oni su rekli, ako država odbije saradnju, znači Međunarodnom krivičnom sudu, odbije da da dokumentaciju, odbije da pusti nekog generala itd, iz razloga državne tajne da tamo svedoči, pokuša da se odbrani od saradnje. U suštini, taj član ćemo da unesemo koji ovde nemate, moraće da objasni zašto i da ponudi alternativno rešenje u pravcu ostvarenja cilja koji se obavezala. To je da REKOM utvrdi činjenicu o toj okolnosti. Verujte, takva odredba veoma detaljno postoji u Rimskom statutu. Znači neće država moći samo da kaže ne dam. Nego mora, i onda je predviđena procedura pregovaranja oko toga. Znači, moraće da objasni zbog čega i da pokuša da alternativno da neko rešenje. Tako da je to maksimum koji možemo da obezbedimo. Neki proces da se tu, ipak, nešto dešava. A onda, znate šta, ostalo je na članovima REKOM-a, ja ne znam kakvi će ti ljudi da budu, trebalo bi, tu smo napisali, svi da budu od integriteta. Oni će da opšte sa javnošću, davaće saopštenja, oni bi trebalo i da objave da ta država neće da nam da to i to ako se stvarno zainate, ako ne daju obrazloženje. Mislim da je to i stvar diplomatije, ali mislim da je to rešenje iz Rimskog statuta vrlo pametno, bar uvede državu u nekakav proces.

Da vidim samo šta je dalje bilo. Sergejevo pitanje. Član 35. Samo sekund. To je interesantno i meni je vrlo važno da nastavimo razgovor na tu temu. Član 35. karakter, jeste to je Sergejevo pitanje. Mislila sam da ima još pre toga nešto. Sergej je govorio o jednoj izuzetnoj dilemi, koja se pojavljivala u analizi rada dosadašnjih komisija i preporuci kako bi neka idealna komisija trebalo da bude formirana. Mnoge komisije u svetu koje su postojale, manje ili više uspešno, nisu imale ovlašćenja da imenuju počinitelje. Obično organizacije žrtava i uopšte nevladine organizacije, koje se zalažu za ljudska prava su na kraju u većini, uzimajući u obzir i pretpostavku nevinosti, došli da je to zapravo bila mana tih komisija. Jer, njihov izveštaj je na neki način izgubio zube u onom delu u kome su te organizacije smatrale da bi morao da ih ima. To je sada čuvena priča o odgovornosti za povredu časti i ugleda i mediji će to vrlo dobro da shvate. Znači u onom slučaju kada imate dovoljno dokaza da opravdano verujete da je neka stvar takva kakva jeste vi nju možete da objavite i kao medij. Pa ako bi medij mogao to da objavi, onda zašto ne bi i REKOM? Neće REKOM u izveštaju da kaže, pretpostavljam da će pravnici da savetuju, da je Mika Mikić krivično odgovoran za neko delo, ali mogu da kažu da je

na osnovu ukrštenih izjava svedoka, na osnovu te i te, pa u fus notama dokumentacije, razumno posumnjati da je ta i ta osoba izvršila krivično delo i da ona treba da se procesuiru. Vi na taj način odgovarate i na zakonsku obavezu koja postoji u ZKP-u, odnosno postoji u KZ-u, to je krivično delo neprijavlivanje izvršioca krivičnog dela. Znači ako ti znaš da je neko izvršio ratni zločin pa ga ne prijaviš tebe bi mogao tužilac da goni. I sad bilo je razgovora o tome, mnogo smo čitali i zaključili smo da treba njima dati to ovlašćenje. Kako će ga oni sprovesti, nadamo se na najbolji način, i da neće ugroziti pretpostavku nevinosti, da neće nikoga oblatiti bez razloga, nego da će i takvo činjenično utvrđenje biti zaista utemeljeno. Jedna praksa postoji, Komisija za Srebrenicu, koju je osnovala Vlada Republike Srpske, oni su napravili spisak ljudi i dostavili ga Tužilaštvu. Taj spisak istina nije objavljen, bio neki aneks Izveštaja, ali i jeste, zato što je procureo u medije. I sad je tamo stanje takvo da je bila gomila ljudi na tom spisku, koji nikada nisu ni procesuirani. I to je problem nedostatka vladavine prava što te istrage nisu sprovedene, iako je sama vladina komisija svom tužilaštvu preporučila da se sprovedu. Dakle, zbog toga smo rešili da im damo to ovlašćenje.

Da li sam nešto zaboravila, samo da vidim. Zakletvu smo predvideli, znam da je svetovnog karaktera. Znači ne zaklinju se u boga nego se zaklinju svojom čašću.

Mi smo predvideli, mislim sada ako imamo vremena, da je to jedna sveobuhvatna odredba koja predviđa kako bi ti ljudi trebalo da izgledaju. Znači da budu visokih moralnih kvaliteta, od integriteta i ugleda, posvećeni tolerantnom dijalogu i konstruktivnom rešavanju sporova i osobe koje mogu uživati poverenje u svim državama ugovornicama. Bilo je kritika u konsultacijama kako to mogu, a već ne uživaju poverenje. Pa tako što mi nismo hteli da forsiramo te javne zvezde, da tako kažem, damo ljude koji su poznati preko granica i koji već uživaju poverenje, nego i one koji su u svojim sredinama prepoznati kao neko ko nikad nije dao nikakvu izjavu protiv drugog naroda itd. Kome ne može da se iskopa nikakva prljavština, narodski rečeno, te vrste, pa apsolutno po toj definiciji može da uživa poverenje drugih preko granica.

Samo da nađem tu odredbu o zakletvi. Znači predvideli smo da to bude jedna svečana sednica na kojoj će pred svim predsednicima država da polažu zakletvu, i pred javnosti, da će potpisivati Statut, i da će izgovarati tekst... U uvodnom delu konstitutivne sednice članovi i članice Komisije potpisuju primerak Statuta i izgovaraju i potpisuju sledeću zakletvu: Zaklinjem se svojom čašću da ću funkciju člana/članice Komisije obavljati u skladu sa Statutom, savesno, posvećeno, nepristrasno i nezavisno u nastojanju da opravdam ukazano poverenje i doprinesem dostizanju ciljeva Komisije i poverenju javnosti u njen rad. Mislite da skratimo? Sad ću da zapišem.

Mislili smo da se ti doprinosi regulišu po sporazumu o podeli duga imovine bivše Jugoslavije koji još uvek u postupku pregovora. Sad je ministraka jedne naše države ponudila neki model podele javnog duga Pariskog i Londonskog kluba. Verujte ja to baš ne umem da odbranim, ali još uvek nismo definitivno regulisali te odredbe. Najlakši način regulisanja je da kažemo da će posebnim sporazumom države to regulisati. Međutim, mi smo se potrudili i ona nam je predložila te odredbe. Ono što je suština je to da će države morati da ponesu barem taj osnovni

teret finansiranja. Da bi to bila naša komisija da nam je ne bi platio neko spolja, pa onda mogao i da utiče. Ali, naravno, predviđeno je da pored država, Komisija može da se finansira i donacijama međunarodnih organizacija i verovatno očekujemo i da EU pomogne itd.

Dragoljub Vuković; Ako neko ima ideju, konkretno za ovo, način finansiranja i makar nagovještaj neke ideje kako bi to moglo, bilo bi dragocjeno da iznese.

Tea Gorjanc Prelević; Sad sam se setila, jednu stvar sam zaboravila. Gospodin Adrović je pomenuo pozitivne primere. Mi smo o tome mnogo razgovarali i mislimo da je vrlo važno da se o tim primerima čuje i postoji prostor u javnom slušanju žrtava, da se o tome govori. Znači da žrtve same govore o tome ko im je pomogao iz drugih naroda. To je jedna stvar. Moguće i da se jedna tematska sesija posveti takvim slučajevima. A sve zbog toga što ste vi rekli i što je predviđeno u izveštaju Komisije da Komisija može i treba da da preporuke za reparaciju. Kako materijalne, tako i simboličke, koje se tiču spomenika, ali i obrazovanja dece. Ovdje je više govornika danas to pomenuo, jako nam je važno da se napravi skraćena verzija izveštaja, čak su mnogi izveštaji komisije za istinu napravljeni, verovali ili ne, u formi stripa da bi se deci nekako ta teška materija približila itd. Očekujemo da bi Komisija svakako predložila da bar osnovni nalazi budu sastavni deo obrazovnog materijala u skladu sa svim nivoima obrazovanja i uzrastom dece.

Vujica Lalić; Mislim da je ovo vrlo teško oko načina finansiranja, jer ako vam neko daje novac morate da ga slušate.

Tea Gorjanc Prelević; ...predložene su tri opcije finansiranja. Nema sumnje da treba REKOM da finansiraju države, koje su ratifikovale Statut, kojih se to najviše i tiče. E sad je samo pitanje u kojoj srazmeri. Pa je ona predložena opcija A: da se osnovni budžet finansira iz budžeta članica REKOM-a, koje podjednako učestvuju u finansiranju, a naknadno utvrditi visinu doprinosa; opcija B, model po kvoti MMF-a za sukcesiju zlata i depozita, SRJ najviše, pošto je bio 36,5 posto po tom modelu, pa Srbija 25,13 posto, Crna Gora 5, 85 posto, Kosovo 5,5 posto. Sledeća Hrvatska 28 posto, pa Slovenija, to je po toj MMF sukcesiji zlata; C opcija, model podele javnog duga, prema tom modelu Pariski i Londonski klub, prema učešću u društvenom proizvodu bivših republika u SFRJ. Pa bi tako Srbija bila 25,13 posto, pa isto je praktično, potpuno isto, s tim što se nešto procenti Hrvatske i Slovenije razlikuju. Eto, to je to. Ono što je neminovno, mi znamo da ovaj Nacrt koji mi podnesemo iduće godine skupštinama država i vladama i predsednicima, pretpostavljamo da će se on razmatrati u skupštinama. Mi znamo da će on biti podložan i da će sigurno biti izmenjen, uopšte Nacrt, a pogotovu odredbe o finansiranju. Predpostavljam da će biti, ako dođe do toga nadamo se da hoće, da će to biti predmet posebnih pregovora. Pokušavamo da predložimo i u tom delu neku razumnu opciju, pa ćemo da vidimo. Sad pretpostavljam o tome će odlučiti Koordinacijsko veće Koalicije za REKOM i Skupština, Forum i tako dalje. Od čega neće biti odstupanja? Pretpostavljamo da će Nacrt moći biti izmenjen, ali sigurno kao Koalicija nevladinih organizacija i pojedinci koji su njeni članovi sigurno neće želeći da pregovaraju o svemu, nego ćemo insistirati da na kraju taj dokument umnogome liči na ovaj

koji ćemo predložiti. Hoćes ti Daliborka da kažeš nešto kako ide dalje postupak? Trebalo bi da Nacrt bude predložen na sledećem Forumu.

Tarzan Milošević; Mislim da bi bilo interesantno., u svim državama postoje asocijacije opština, u Srbiji je to Stalna konferencija gradova, u Crnoj Gori je takođe Asocijacija opština. Mislim da bi bilo dobro da bude jedan predstavnik opština, ne mora da bude predsjednik, neko koga te asocijacije delegiraju. Ako već imamo predstavnike vlasti, imamo predstavnike nevladinog sektora, mislim da bi to bila dobra priča i da bi na taj način vezali i opštine za te aktivnosti. Mislim da bi mogli u tom pravcu da razmišljate.

Ono što je nesporno, po meni, evidentno je da ste željeli da imate jedan regionalni pristup prema ovome, ali mislim da su sukobi, ovo u Sloveniji i Makedoniji recimo, ta događanja, ona su fundamentalno drugačija nego što su bila ova u drugim državama u regionu. Da li uključivanje Slovenije i Makedonije može da bude korisno ili može da bude i opterećujuće za funkcionisanje REKOM-a. Znam da mu daje jednu regionalnu dimenziju, znam da to povećava značaj sada kada govorimo o tome, ali istovremeno može da bude opterećujuće u tom djelu razvodnjavanja Inicijative.

Tea Gorjanc Prelević; Znamo da su Slovenija i Makedonija bile članice SFRJ. A znamo i da je na teritoriji Slovenije bilo oružanog sukoba. I evo sad nedavno je i Evropski sud za ljudska prava utvrdio da je Slovenija odgovorna za ozbiljno i masovno kršenje ljudskih prava ljudi koji su izbrisani iz registra, koji su bili državljani, odnosno koji su imali prijavljeno prebivalište u Sloveniji. Tako da i oni imaju o čemu da se tamo razgovara. A takođe i Makedonija. Kao što znate, oni su imali jedan period oružanih sukoba i te kakve probleme. S tim što mislim da bi njihovo prisustvo u Komisiji, pogotovu razmatranja osetljivih stvari u BiH, moglo da ima nešto od uloge koju je jedan dečko na filmu rekao. Dakle, u toj funkciji bi oni bili kao neki stranci koji bi mogli da daju neki neutralni doprinos. Nadamo se da bi tako to u praksi izgledalo. Znači, za sada mogu da vam kažem da niko nije protestovao u konsultacijama da se i oni uključe tako da nema šanse da se to promeni.

E sad druga stvar koju ste pitali je u vezi sastava selekcionog panela. Ja sam to evidentirala i to ćemo da predložimo, da razmotrimo taj predlog. Prvo što moramo da uradimo je da vidimo da li stvarno u svim državama bivše Jugoslavije postoje organizovane zajednice opština. Da vidimo da li onda preporučiti da to bude u okviru državnog, ove ekipe, ili da se eventualno proširi sastav selekcionog odbora, ali u svakom slučaju ću evidentirati pa će ostali članovi Komisije biti upoznati sa tim i sa svim što ste svi danas ovde rekli.

Daliborka Uljarević; Mi ćemo završiti sa radom za 15-tak minuta. Možda čak i kraće. Ručak nas čeka u 1:30 u restoranu hotela. Samo bih zamolila one koji nisu refundirali svoje putne troškove da to učine kod kolege Danijela, koji je tu ispred vrata. Na kraju bih vas isto podsjetila, ja znam da je ovo obiman materijal za one koji se po prvi put srijeću sa ovom materijom. I sasvim je razumljivo da ne može svako u istom kapacitetu da učestvuje u diskusiji, ali vi imate

naše kontakte i vrlo bi nam značilo ukoliko u nastupajućim danima dostavite neke komentare ili sugestije. Ne moraju one biti uopšte formalno uobličene, mi ćemo ih dodati u izvještaj sa ove rasprave. Vidjeli ste i po onome što je koleginica Gorjanc Prelević iznijela da se zaista sve ono što se govori uzima ozbiljno u razmatranje. Mi nismo ranije imali konsultacije sa lokalnim zajednicama i, kao što sam rekla na početku, nama je važno da vas upoznamo sa ovim, jer vi ste ti koji ste u direktnom kontaktu sa građanima. Ovo nije inicijativa samo nevladinih organizacija. Mi želimo zaista da uključimo najširi krug zainteresovanih strana. Uključujući i medije, i političare, i udruženja žrtava, i strukovna udruženja, poput advokatskih i sličnih komora. Imali smo u decembru vrlo uspješne konsultacije sa intelektualcima, gdje smo imali ljude opet iz različitih sfera. I njima je to bila možda jedna tema koja nije bila u djelokrugu svakodnevnih razmatranja, ali smo dobili vrlo kvalitetne sugestije i komentare. U tom dijelu ja se nadam da ćete pratiti Inicijativu. Mi ćemo vas obavještavati o nastupajućim koracima, naravno.

Ovo je sad Nacrt statuta, koji će biti dalje detaljno razmatran polovinom oktobra, na sljedećoj Skupštini i na Forumu u Zagrebu. Forumi su najširi oblik našeg okupljanja, na njima učestvuje više stotina ljudi. Mi smo imali jedan u Crnoj Gori, prošle godine u maju mjesecu, gdje je bilo preko 380 učesnika iz regiona. Slično tom konceptu, i u Zagrebu će biti podijeljeni u grupama i razmatrane neke od ovih dilema, kako bismo došli do konačnog rješenja i, naravno, prepustili stručnjacima da uobliče ono što je forma koju će usvojiti nadležni organi Koalicije. Ali ponavljam, jako nam je važno da ovaj proces bude participativan. Mi smo svjesni toga da u konačnici nećemo odlučivati o svim detaljima, ali što je više ovih sugestija i što je više učešća različitih društvenih krugova to je veća mogućnost da dođemo do jednog modela na kojem će se minimalno intervenisati u našim skupštinama, prilikom odlučivanja. I na kraju krajeva to će imati veći legitimitet, jer neće biti izraz jedne male radne grupe ili nekoliko nevladinih organizacija. Pa čak ni ovu brojku koja je vrlo impresivna u regionu, već će uključiti mišljenja onih kojih se to tiče. A mi vjerujemo u Inicijativi za REKOM da je ovo pitanje koje se svih nas tiče. Vjerovatno u različitim dimenzijama i ne može neko ko nije žrtva u određenom procesu na isti način osjećati ni važnost ovog pitanja ni bol. Ali, ja mislim da mi svi možemo doprinijeti onome što je jedna od misija same inicijative REKOM-a, da osim toga što će se utvrditi faktografska linija onog što se dešavalo i kazniti počinioci, da spriječimo da se nešto slično u ovom dosta turbulentnom regionu opet desi i da nastavimo ka jednom procesu zajedničke demokratizacije i evropeizacije.

Ja bih takođe htjela, na kraju, da se još jednom zahvalim predstavnicima Opštine Bijelo Polje i Herceg Novi. Iako sam na početku naglasila da su oni, ne slučajno, odabrani to, naravno, ne znači da i druge opštine ne dijele dobre prakse koje bismo mogli da podijelimo. Mi smo pokušali da uzmemo i nekakve crnogorske različitosti, da pokrijemo ono što je i sjever i jug. Vi ste svi i u nastupajućem periodu dobrodošli da učestvujete u procesu i ja se nadam da ćemo imati prilike da više o tim dobrim praksama pričamo. I što manje da se vraćamo nekim stvarima koje su izazivale podjele i koje su doprinosile neprevazilaženju tih podjela. Jedan od tih načina vidimo, naravno, i u uspostavljanju REKOM-a i vi u tom pogledu možete biti od velike podrške,

podjednako onoj podršci koju smo već dobili u parlamentu Crne Gore. Ja bih ovom prilikom, takođe, htjela da naglasim da je crnogorski parlament prvi u regionu to podržao u zvaničnoj formi. Znači konsultacije koje smo mi imali u Skupštini Crne Gore nije organizovala Koalicija za REKOM sama, već je to bilo u saradnji sa Skupštinom Crne Gore i poslanički klubovi su dali punu podršku ovome, učestvujući naravno u onom dijelu pitanja, koja se tiču određenih normi Statuta dajući sugestije. Mi smo nakon toga i uputili onaj dopis da se dodatno konsultuju sa ostalim poslanicima, da nam to dostave i u pisanom formi. Nakon toga je uslijedilo, neki od vas su to možda pratili kroz medije, jedan vid političkog lobiranja dalje u regionu što je rezultiralo sastancima na najvišem vrhu. Delegacija Koalicije za REKOM je imala krajem avgusta sastanak sa predsjednikom Hrvatske Ivom Josipovićem, koji je, osim što je dao punu podršku Inicijativi, ponudio svoju pomoć i stručnu i političku u daljem procesu razvijanja Inicijative. Zatim sa predsjednikom Republike Srbije Borisom Tadićem. A u nastupajućem periodu će biti i više takvih sastanaka, uključujući i one koji se odnose, neke od kolega su to pomenule, na podršku međunarodne zajednice. Uskoro će biti jedno predavljanje inicijative u Evropskom parlamentu, koji je izrazio svoju zainteresovanost. Poslanici Evropskog parlamenta su izrazili zainteresovanost da se direktno upoznaju sa Inicijativom i da dobiju odgovore na neka od svojih pitanja i nedoumica u tom pogledu. Tako da je ovo zaista već prevazišlo one okvire koji su u početku bili, koji su se odnosili samo na jednu Inicijativu iz nevladinog sektora. Ovo je sad postalo nešto za što, ja vjerujem, svi nosimo podjednaku odgovornost i nadam se da ćemo je i preuzeti u nastupajućem periodu i da će to voditi njenom punom uspjehu. (Kraj)